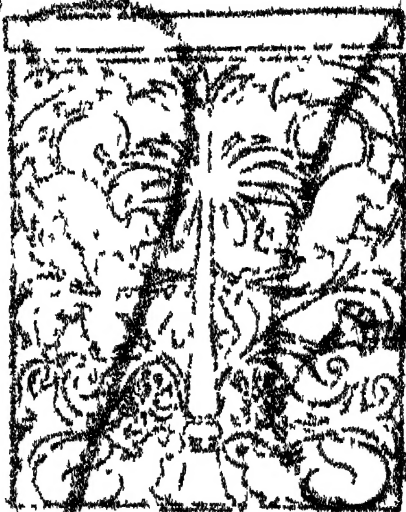

એક આના બાલસાહિત્યમાળા

પહેલ

(એક નાવ બાલ-નાટક)

શ. એ. સોસાયટી-આણંદ

૭

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમિક ૧૪૪૦૪

ચરત્રિક

પુસ્તકનું નામ જીને

વિષય ૬-૧૩

પહેન

લેખક

ચન્દ્રશંકર મ. ભટ્ટ

પ્રકાશક

ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,
આણંદ.

સોલ એજન્ટ
ગૂજરાત સાહિત્ય મંદિર,
રીચીરોડ, અમદાવાદ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
*
અમદાવાદ
ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૪૪૦૪

પહેલી આવૃત્તિ
પ્રત ૧૫૫૦
સંવત ૧૯૮૫

*

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ
પટેલે પ્રકાશકને માટે છાપ્યું. તા. ૧૬ : ૧૧ : '૨૬

ખહેન

(એક નાનું બાલ નાટક)

પ્રવેશ પહેલો

સમય : સવારનો

પાત્રો

કમુ અને વિસુ

[એક સુંદર ગુલાબના કુંડા પાસે કમુ ઉભી છે. પવનદેહેરે આમતેમ નમતા છોડ તરફ હરખથી જોઈને હળવેથી જો જોાલે છે.]

“કૂલ વીણ સખે,
કૂલ વીણ સખે;
હજી તો કૂટતુંજ,
પ્રભાત સખે.’

વાહ રે! ગુલાબભાઈ, આજ તો કાંઈ ખીલ્યા છે !”

(ઘડીક અટકીને)

પેલી વિમુ કહેતી’તી એ સાચું પડે તો પડે : હરિ-
કાઈમાં વખતે ઇનામ મળે તો મળે !”

(કમુ પ્રસન્ન ચિત્તે છોડ તરફ ફરીથી
જોઈ રહે છે. ફરીથી એ ગણગણે છે :)

‘કૂલ વીણ સખે,
કૂલ વીણ સખે;
હજી તો કૂટતુંજ
પ્રભાત સખે.’

હવે કાલે.... અરે! કોણ છે? કોણ દખાવે છે આંખો?
એલોની ઝટ.”

(દખાવે દખાવે આવી વિમુએ એની
આંખો દખાવી છે. કમુ ગુંચવાય છે ને
વિમુ મનમાં હસે છે.)

“પણ છે કોણ?” (મનમાં) વિમુ તો ન હોય? પણ
એ તો આજ જવાની હતીને? ત્યારે રમણ. ખીણું કોણ?
(મોટેથી) “અહ્યા રમણ, છોડી દે હવે. મારી તો આંખો
દુખવા આવશે.”

(વિમુએ આંખો દબાવી જ રાખી છે.
કમુ અકળાય છે.)

“છોડને હવે. એ તો ઝાળખાઇ ગયો—રમણ. ખીબું
કેઇ ન હોય !”

(વિમુ ખડખડ હસી પડે છે.)

વિમુ—કાં કહેતી’તીને કે ‘હું તો ઝટ વરતી કાઢું’ ?
તે મારા હાથેય ન વરતાયાને ?

કમુ—(ધીરે ધીરે) પ...ણ વિમુ, તું તો આજ જવાની
હતીને, પાવાગઢ ? હું તો ભૂલી પડી હોં !

વિમુ—(ગમ્મતમાં) ત્યારે એમ છે !

(બન્ને સખીઓ કુંડા પાસેની એક
પાટલી ઉપર બેસે છે.)

કમુ—જો વિમુ, પેલી કળીઓ જોઇ કે ? આજ રાતમાં
ફૂટી હોં !

(વિમુ કળીઓ તરફ જુએ છે.)

વિમુ—અમે તો કહીએજ છીએને કે ખડેન, તને
ઇનામ મળશે. તારી મહેનત બારે છે.

કમુ—(રાજ થતાં) અરે જા....જા.

વિમુ—ત્યારે લે નહિ મળે જા. પાછી....

(અન્દરથી કમુની બાતો ધાંટો સંભ-
ળાય છે.)

“કમુડી, ઝો કમુડી.”

(કમુ અન્દર દોડી જાય છે. વિમુ
પોતાને ઘેર જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો

પાત્રો

કમુ, એનો નાનો ભાઈ વિનુ ને બા

[નાનો ભાઈ વિનુ પથારીમાં પડ્યો
છે. એને સજ્જત તાવ ચઢ્યો છે. કમુ ભાઈનું
માથું દબાવે છે.]

કમુ—ભાઈ, એ તો મટી જશે હો! એમાં રડીએ
નહિ, બાપુ!

(હાથમાં ગોંઠ વાટકી લઈને બા
આવે છે.)

બા—ખેટા, આ મગનું ઝોસામણ જરા લે. મોઢું
સારું થશે.

વિનુ—અં....અં....

કમુ—બાપુ, જરાક તો લે. બા કહે છેને! જીને
એણેય કાલનું નથી ખાધું! તું જરાક ખાય તો પછી
એનેય ખવરાવું. બાપુ, ભાઈ.

(વિનુ પડખું ફેરવી બેઠો થવા જાય
છે. કમુ એને બેઠો કરે છે તે ૨ આપી
બેસાડે છે. વિનુ થોડુંક ઝોસામણ પીવા જાય

છે; પણ પીવાતું નથી. ગિયારો તાવે તડકડે
છે. કમુ એને સુવાડી દે છે.)

(બા રડે છે)

માડી, તું ય શું આવું કરે છે? એ તો કાલે મટી
જશે. તાવ તો મને આવેછેને?

(પડોશનાં રતન ડોશી આવે છે.)

રતન ડોશી—(તાણીથી) અહીં વિજી, ચ્યમ છે
છોકરાને ?

બા—આવો રતન બા. આ આજે ય કશું ખાતો નથી!
તાવે ય રડ્યો ઉતરતો નથી. જુઓ તો ખરાં, શેકાઈ જવાય છે!

(રતન ડોશી વિનુને ડીલે હાથ મૂકી
તરત પાછો ખેંચી લે છે.)

રતન ડોશી—હાય! હાય! અલિયો, આ છોકરાને તે શું મારી નાખવો છે? આ તાવ તો હાડ ગાળી નાખે! પેલા વૈદને તો બોલાવો. વિજી, તું ય નથી સમજતી, આવડી મોટી થઈને?

બા—બા, મને તો ધણું ય થાય છે કે વૈદને બોલાવું; પણ.....

(રડે છે.)

[કમુની આંખમાંથી ય આંસુ પડે છે.
રોગી આંખે વિનુ બધા સામે જુએ છે.]

રતન ડોશી—તે જોમ રડ્યે કાંઈ વળશે? ગમે તેમ કરીને વૈદને તો તેડી લાવો. છોકરો...ઉછર્યો પાછર્યો!

(વિજી વધારે રડે છે. કમુની આંખ-માંથી ય આંસુ પડે છે.)

રતન ડોશી—(જતાં જતાં) હ્યો, ત્યારે કંઈ વેતરણ કરજો. કહો તો મારા મુખલાને તેડવા મોકલું. વૈદ હશે કે રૂપિયા હશે. બાઈ, જો તો માથે પડે ત્યારે પેટે પાટા ય બાંધવા પડે. જુઓને, મારે મુખલા પાછળ કેટલું ખર્ચ કરવું પડ્યું'તું? પન્દર ને પન્દર-ત્રીશ રૂપિયા વૈદે લીધા-તા! જો તો ભગવાને સૌ સારાં વાનાં કર્યાં.

(રતન ડોશી જાય છે. કમુ ને એની

બા ધડીક એમની તરફ જોઈ રહે છે. તે
પછી વિતુ તરફ જુએ છે.)

બા—બાપુ!

કમુ—ભાઈ!

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ : કમુનું ઘર

પાત્રો

કમુ અને વિમુ

સમય : સવારનો

[કુંડા પાસે કમુ ઉભી છે. મધ રાત-
ના ઉજાગરાથી એની આંખે રાતી દેખાય
છે. આછાં આંસુ ય જણાય છે. અન્દરથી
બાનાં કુસકાં સંભળાય છે.]

કમુ—હાં, એમ જ કહું. એક રૂપિયો તો મળશે જ.
(ધડીક અટકીને) ને એમાંથી મધ લવાશે. ઠાડમેય આવશે.

(કમુ કુંડાની છેક નજીક જાય છે.
ઉગતા સૂર્યનાં કિરણે પ્રફુલ્લ થએલા ગુલાબ
તરફ એ પ્રેમથી જુએ છે.)

કમુ—મીઠડા ગુલાબ !

(વિમુ આવે છે.)

વિમુ—(હસતી હસતી)

‘કૂલ વીણ સખે,
કૂલ વીણ સખે;
હજી તો કૂટતુંજ
પ્રભાત સખે.’

કાં, મીઠડી કમુ! મીઠડા ગુલાબને શું સમજાવે છે ?
વાહ રે !

(વિમુ, કમુનો ઉદાસ ચહેરો જોઈને
જરા ગંભીર બની જાય છે. અન્દરથી કમુની
બાનાં કુસકાં સાંભળી એ વધારે ગભરાય છે.)

વિમુ—(ગભરાતાં ગભરાતાં) અરે કમુ! આજ વિનુને
કેમ છે ? બોલ તો ખરી.

(કમુ સાંભળતી નથી. વિમુ એને
ખભે હાથ મૂકી કહે છે.)

“કમુ! ઓ કમુ! આમ તો જો. ચાલ, વિનુ પાસે
જઈએ.”

કમુ—(ચમકીતે) ઓ....વિમુ! ક્યારે આવી 'તું' ?

વિમુ—ચાલ, અન્દર ચાલ.

કમુ—બહેન, મારે જરા બહાર જવું છે. તું જઇ આવ.

વિમુ—પણ ક્યાં જવું છે? ચાલને હું ચ સાથે આવું.

કમુ—ના રે, હું એકલી જઇશ. તું ભાઇ પાસે જા.

(વિમુ અન્દર જવા માટે છે.)

કમુ—પણ હેં વિમુ, દયાગૌરી શેઠાણી પેલા ભંગલા-
માં જ રહે છે ને? પેલા ઉંચા?

વિમુ—(ચમકીને) હા, તારે જોમનું શું કામ છે?

કમુ—કંઈ નહિ. એ તો અમસ્તી.

(વિમુને કંઈ સમજણ પડતી નથી.
છતાં કમુની ખાનાં ફુસર્કા સાંભળી એ અન્દર
રોડી જાય છે.)

કમુ—(આંસુ છુંછીને) આણ, હવે જલ્દી જઈ આવું.
પછી તરફેા ચડશે.

(કમુ એક વાર ગુલાબને અડકે છે
ને પછી કુંડું ઉપાડી આંગણા બહાર
નીકળે છે.)

પ્રવેશ ચોથો

સ્થળ : દયાગૌરી શેઠાણીના બંગલો

પાત્રો

કમુ અને દયાગૌરી શેઠાણી

[કુંડું જંગમી કમુ હતી છે. સુંદર
છોડ તરફ ને કમુ તરફ દયાગૌરી હરખથી
જોઈ રહ્યા છે.]

હયાગૌરી—લે બોલ. બહેન, તારે એનું શું લેવું છે ?

(કમુથી કંઈ બોલાતું નથી.)

એમાં વિચાર શો કરે છે ? કહી દેને. મને એ ગમ્યું છે હોં.

કમુ—(ધીરે ધીરે) બા, મને એની કીંમતની ખબર નથી. મારે તો એક રૂપિયો જોઈએ છે

હયાં—ઓહો ! એક જ રૂપિયો ? ત્યારે મૂક હેઠે.

(ધડીક રહીને)

પણ છોકરી તારું નામ ?

કમુ—કમુ.

હયાં—કમુ ! તારે એક જ રૂપિયો કેમ જોઈએ છે ?
બે આપું તો ?

કમુ—ના બા, મારે એક જ રૂપિયાનું કામ છે. એક-
માંથી તો મ....

(અટકે છે.)

હયાં—શું ? શું ? કહેને.

કમુ—કંઈ નહિ, પણ તમારે છોડ રાખવો હોય તો
મને....

(હયાગૌરી શેઠાણી પોતાની રેશમી
ચોળીના ગજવામાંથી બે રૂપિયા કાઢે છે.)

દયાબ—ત્રે ખડેન, આ ઁક....

(કુંડું હેઠે મૂકી કમુ હાય લંગાવે છે.)

દયાબ—પણુ ઉભી રહે. તું ઁકજ રૂપિયો કેમ માગે છે ? કહે, નહિ તો મારા સમ !

કમુ—(ધીરે ધીરે) કંઈ નહિ. મારે તો મધ ને દાડમ લેવાં છે.

દયાબ—(હસીને) વાહ રે ! મને તો થયું કે કેવી શાણી છોકરી ! કેણુ જાણે..... (વધારે હસે છે.) પણ હવે લાગે છે કે તું તો ખા.....

(કમુની આંખમાં ઝળઝળાણીઆં ભરાય છે.)

કમુ—ખા, મારો વિનુભાઈ માંદો છે. વૈદે કહ્યું છે કે ‘હવા મધમાં ચટાડજો ને કંઈ ખાવા માગે તો દાડમ આપજો.’ મારી ખા પાસે મધ-દાડમના પૈસા ક્યાંથી હોય ? હતું તે વૈદને....

(કમુ અટકી જાય છે.)

[દયાબૌરી ઁના તરફ હેતથી જોઈ રહ્યાં છે.]

પછી મને થયું કે ઇનામ ન મળે તો બલ્લે; પણ આજ કુંડું વેચી લાઇને....

(કમુ ફરોથી અટકે છે.)

હયા૦—(કમુના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં) ખહેન, ત્યારે આ છોડ તો તેં કાલના મેળાવડા માટે ઉછેરેલો નહિ ?

કમુ— હા બા.

હયા૦—પણ આવો સુંદર છોડ ! ઇનામ તને જ મળત હો ! તેં ઉતાવળ શીદ કરી ?

(કમુ કંઈ બોલતી નથી. એની આંખ-
માંથી એક આંસુ ખરે છે. ફરીથી એ કુંડા
તરફ જુએ છે.)

કમુ—(એકાએક) ત્યારે હવે હું જાઉં ?

હયા૦—હા, લે ખહેન.

(એ રૂપિયા આપે છે.)

[પડદો પડે છે.]

પ્રવેશ પાંચમે

સ્થળ

શાળાનું યોગાન

પાત્રો

શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને ગામનાં પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીપુરુષો

[યોગાનમાં તાજા આસોપાલવના મંડપ નીચે એક તરફ શાળાનાં છોકરાં-છોકરીઓ બેઠાં છે. બીજી તરફ ગામનાં પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીપુરુષો બેઠાં છે. શિક્ષકો આમતેમ ફરે છે.]

(પડદો ઉપડે છે)

બાળાઓ:—

“અમ્મા વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ;

મોંઘામૂલો છે મારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

એક તો સુહાગી ગગન ચાંદલો રે લોલ;

બીજો સુહાગી મહારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

રાજ તો વિરાજે રાજમન્દિરે રે લોલ;

પારણે વિરાજે મારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

અંધો બીલો છે કૂલવાડીમાં રે લોલ;

કુળમાં ખીલે છે મહારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

આંગણે ઉજાસ મહારો સૂર્યનો રે લોલ;

ઘરમાં ઉજાસ મહારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

એક તો આનન્દ મહારો ઉરનો રે લોલ;

ખીજે આનન્દ મહારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

દેવે દીધી છે મને માવડી રે લોલ;

માવડીએ દીધો મહારો વીર જો !

અમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

(નહા. દ. કવિ)

(બાળાઓ ગાઇ રહે છે એટલે વડા શિક્ષક પોતાની શાળાનો ગઇ માસનો અહેવાલ વાંચી જાય છે.)

વડા શિક્ષક—ભાઈઓ અને ખડેનો, હવે અમારી શાળાનાં વિદ્યાર્થી—વિદ્યાર્થિનીઓએ પોતાની જાતે ઉપાડેલી એક હરિકાંઈની કસોટી થશે. બાળકોએ ફૂલછોડનાં કુંડાં તૈયાર કર્યાં છે. એમાંથી જેનું કામ સર્વોત્તમ ઠરશે તેને રૂપિયા પચીશનું ઇનામ મળશે.

(પડદો પડે છે.)

રમણ—હું કહું છું ઇનામ વિનયને મળશે.

હરિરાય—ઝરે ના રે ! ઇનામ તો પેલા સખાને મળશે.
જીએને, એનો છોડ કેટલો સરસ છે !

રમેશ—લાગે છે તો એમ જ. ભાઈ, એનો ખાપ જ
માળીને ! એનો છોડ કેમ ન સુધરે ?

વિજી—પણ હું કહું છું છોડ મારો સારો છે.

રમણ—ઝરે જા....જા. ખડુ મોટી ખારમાસી છે તે !

વિજી—(જરા ખીજાઈને) જોજોને ત્યારે.

વિમળા—આ હરિરાયેય મહેનત ઝોછી નથી કરી હોં.
ખાતર પૂરું છે ને પાણી પાચું છે ને કંઈ કંઈ કચું છે !

હરિરાય—પણ તોય ભાઈ, આપણો છોડ તો છે....

(બધાં હસે છે.)

[વડા શિક્ષક પડદા બહાર આવે છે.]

વડા શિક્ષક—ભાઈઓ અને ખડેનો, હશ કુંડાં હરિકાઈમાં
ઉતારી શકાય એવાં હતાં. એની કસોટી થઈ ગઈ છે.
બાગબગીચાનાં શોખીન હયાગૌરી શેઠાણી હમણાં એનું
પરિણામ આપને જણાવશે.

(સૌ હાંતેજરીથી પડદા તરફ જીએ છે.)

[પડદો ખસે છે ને એક નાના ટેબલ
ઉપર મૂકેલા કુંડામાંનો ગુલાબનો રોપ હવામાં
આમતેમ નાચે છે. સૌ એના તરફ જોઈ રહે
છે.]

વિજી—કેાનું કુંડું આ? રમણુ ! તારું કે?

(રમણુ ડોકું ધુણાવે છે.)

[પાછળના પડદામાંથી દયાગૌરી શેઠાણી કુંડા પાસે આવે છે ને બોલે છે.]

દયા૦—ખડેનો ને ભાઈઓ, અમે જોયેલાં દશે ચ કુંડાં સાતં છે; પણ આ કુંડું તો અદ્ભુત છે. શાળાની એક છાત્રીએ એ તૈયાર કર્યું છે. એનું નામ ઠમુ છે.

(મોટા અને છોકરાંઓ તરફથી તાળાઓનો ગડગડાટ સંભળાય છે.)

પણ કુંડાં કરતાં ચ અદ્ભુત વાત તો ઠમુની ઉદારતાની છે. એ હું કહેવા આવી છું.

(રહેજ અટકીને)

માંદા ભાઈ માટે મધ લેવાના પૈસા એની બા પાસે નહોતા, તેથી ઠમુએ પોતાનું આ સુન્દર કુંડું મને વેચ્યું ને પછી ભાઈ માટે મધ લીધું! કુંડા ઉપર ઠમુનો જ હક્ક ગણી મેં એને અહીં આણ્યું, ને એ જ સર્વોત્તમ ઠયું!

(ફરીથી તાળાઓનો ગડગડાટ સંભળાય છે.)

વડા શિક્ષક—ઠમુ ખડેન! ઇનામ લઈ જાય.

(એક તરફથી ધીમે પગલે હસમુખી ઠમુ આવે છે. ને દયાગૌરીને કંઈક કહે છે.)

હયા૦—(કમુને) તું જ કહેને. ચાલ, આમ જો.

(કમુ શરમાય છે. કંઈ બોલતી નથી.)

વડા શિક્ષક—ચાલ કમુ, પછી મોડું થશે.

હયા૦—(પાસે આવીને) એમાં શરમાઈએ નહિ, ખડેન.

કમુ—(ધીરે ધીરે ગભરાએલા અવાજે બોલે છે.) માફ
ઈનામ હું આપણી શાળાના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની ચોપડીઓ
લાવવા માટે આપી હતું છું.

(શિક્ષક ફરીથી મોટે અવાજે કમુના
શબ્દો બોલી જાય છે. મંડપ આખો તાળી-
ઓના અવાજથી ગાજી ઉઠે છે.)

x

x

x

(સૌ છોકરાં મંડપ બહાર નીકળે છે.)

વિમુ—(હસતા હસતા) કાં કહેતી'તીને કે 'કુંડુ ભાગી
ગયું?' જુઠડી! પકડાઈ ગઈને?

કમુ—(હસતાં હસતાં) અરે જા.....જા.

[પડદો પડે છે.]

ખાલસા હિત્ય માળા

તારામકળ	કાનુ	૦-૬-૦
	પાક	૦-૬-૦
કુમાર વીરસેન (ખીજ આગળ)		૦-૬-૦
ચાર ખાલસવાદો		૦-૬-૦
ખાલસિતની વાનો કામ ૧	કાનુ	૦-૬-૦
	પાક	૦-૬-૦
ખાલસાપે કામ ૨		૦-૬-૦
સિંચાઈ સેક	કાનુ	૦-૬-૦
	પાક	૦-૬-૦
ખાલસિતની વાનો કામ ૩	કાનુ	૦-૬-૦
	પાક	૦-૬-૦
નળ-દમયન્તી		૦-૬-૦

એક આ ના ખાલસા હિત્ય માળા

૧. અંતરિક્ષાવાદ (ખીજ આગળ)

૨. કમળા અને ખુલ્લું

૩. વીરકથાઓ કામ ૧ ના

૪. રમી

૫. રાખી પટ્ટી (ખીજ આગળ)

૬. કાનો સરવાડ (ખીજ આગળ)

૭. ખંદન (એક સાથે નાદક)

જ્યાં (૧) ગુરુત્વાપેક: 'ખાલસિત

અ એ સોનાપટ્ટી, આપણે (૨) મનો:

પરજાલન ૧. આ મનો હિત્યે પડેલો

(૩) ગુરુત્વા સહિત અંદર, અસહ્ય

સામાજિક સેવા સંસ્થા, ગાંધીધામ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

